

พุทธธรรมาภิบาลในองค์กร : แนวความคิดและการทดสอบ¹

(Buddhist Governance for an Organization :
Concept Development and Testing)

สุรศักดิ์ ไชยธนกิจ ²

¹ บทความนำเสนอสำหรับการประชุมระดับชาตินักเศรษฐศาสตร์ ครั้งที่ 9 (The 9th National Conference of Economists) 8 มกราคม 2558 คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

² นักวิชาการอิสระ E-mail address : surasakchaithanakij@gmail.com

บทคัดย่อ

ผลการทดสอบระบบธรรมาภิบาลที่ผ่านมากับองค์กรภายในและภายนอกประเทศ ซึ่งให้เห็นความล้มเหลวของระบบเศรษฐกิจที่อิงอยู่กับความเชื่อของการหาประโยชน์สูงสุดในทางวัตถุ ตามแนวทางเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ทำให้ระบบธรรมาภิบาลทางเลือกที่อิงอยู่กับพุทธศาสน์เป็นประเด็นที่ถือเป็นความหวังประการหนึ่งของสังคมไทย ควรค่าแก่การสำรวจและหาความรู้ ในขณะเดียวกัน ก็ปรากฏผลการศึกษาที่ดูเหมือนจะชี้ว่าวัฒนธรรมในเรื่องคุณธรรมคือ ปัจจัยจำเป็นสำหรับความเจริญรุ่งเรืองขององค์กร โดยเฉพาะองค์กรสาธารณะที่ต้องการอย่างยิ่งในความมือของฝ่ายที่มีส่วนได้เสีย กรอบทฤษฎีพุทธธรรมาภิบาลจึงถูกสร้างขึ้น โดยอาศัยแนวคิดของธัมมานุวัตรปฏิบัติ หรือการปฏิบัติธรรมให้สมควรแก่ธรรม เป็นรากฐาน และนำมาทดสอบกับผลการศึกษาระบบธรรมาภิบาลขององค์กรเอกชนบางราย

คำสำคัญ : พุทธธรรมาภิบาล ธรรมาภิบาลบริษัท พุทธเศรษฐศาสตร์

Abstract

A few studies selected by the author indicate failures of economic systems run by self- interested motive under neoclassical economics. An alternative governance based on Buddhism provides a hope for Thai society and worth exploring into. Meanwhile there were another studies indicating the necessity of virtue for organizational prosperity, especially for public organizations that requires strong support from all stakeholders. A theoretical framework of Buddhist governance, based on rules of practice in perfect conformity to the Dhamma (Dhammanudhammapatipatti) is developed and tested against a few private governance systems.

Keywords : Buddhist governance, corporate governance, Buddhist economics.

1. บทนำ

วิกฤติการณ์และปัญหาร้ายแรงที่เกิดขึ้นในประเทศไทยและสังคมทั่วโลก ซึ่งรวมถึงสงครามยาเสพติด ความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม ประชาชนมีความทุกข์ ทั้งที่รู้ตัวและไม่รู้ตัว ทำให้หันไปหายาเสพติด และความแตกแยกอย่างรุนแรง ในพื้นที่ต่างๆ ล้วนชี้ให้เห็นถึงความล้มเหลวของระบบธรรมาภิบาลทั้งทางด้าน เศรษฐกิจและการเมืองที่ตั้งอยู่บนผลประโยชน์ส่วนตัวทางวัตถุ ตามแนวทาง ของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก (neoclassical economics) อันเป็นหลักการ พื้นฐานที่ยอมรับกันทั่วไปในการพัฒนาของประเทศต่างๆ

ในขณะนี้ก็เป็นยอมรับกันมากขึ้นมาว่า การสร้างความสมดุลของอำนาจ ภายในกิจการ ด้วยการคานอำนาจอย่างสร้างสรรค์คือแนวทางที่จำเป็นของการ สร้างธรรมาภิบาลบริษัท (สุรศักดิ์ ไชยธนกิจ, 2549) แม้กระนั้นก็ตาม เรายังคง อยู่บ่อยครั้ง ในกิจการที่แสดงให้เห็นว่ามีการคานอำนาจภายใน ก็ยังคงมีเหตุการณ์ หุจรีต และการไม่รับผิดชอบอันควรต่อทั้งพนักงาน บุคคลภายนอก และสังคม โดยส่วนรวม

จากแนวคิดและหลักฐานที่ปรากฏเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่า เรายังจำเป็นต้อง ค้นหาระบบธรรมาภิบาลที่เป็นทางเลือกในรูปแบบต่างๆ ต่อไป ในขณะที่ประเทศไทย มีพุทธศาสนเป็นศาสนาประจำชาติ พุทธธรรมาภิบาลจึงเป็นธรรมาภิบาลรูปแบบ หนึ่ง ที่นักวิชาการควรนำมาศึกษาและพิสูจน์ความเป็นไปได้ สำหรับนำมาใช้ ในองค์กร

โดยคำว่าธรรมาภิบาลในที่นี้ หมายถึง ระบบที่มีการกลไกแทรกแซง ภายใน เพื่อให้เกิดความสมดุลอย่างยั่งยืน และพุทธธรรมาภิบาลหมายถึงระบบ ที่มีการกลไกแทรกแซงภายในเพื่อให้เกิดความสมดุลอย่างยั่งยืน ตามแนวทาง ของพุทธศาสนา

2. บรรณกรรมปริทัศน์

ซูมาเกอร์กล่าวว่า มรรค คือ วิถีชีวิตของชาวพุทธที่มีองค์ประกอบอยู่ข้อหนึ่ง คือ สัมมาอาชีวะ ซึ่งแปลว่า การเลี้ยงชีพชอบ ในเมื่อสัมมาอาชีวะนี้เป็นองค์ประกอบอยู่ข้อหนึ่ง ในมรรคหรือวิถีชีวิตของชาวพุทธ ก็แสดงว่า พุทธเศรษฐศาสตร์ (Buddhist economics) (Schumacher, 1973) หรือ เศรษฐศาสตร์ตามแนวทางของพุทธศาสตร์ เป็นครรลองที่เหมาะสมสำหรับประชาชนผู้เลือกดำเนินชีวิตภายใต้ความเชื่อของพุทธศาสนา อย่างไรก็ตามที่ผ่านมา ประเทศไทยได้ให้ความสำคัญน้อยมากกับการปลูกฝังหลักพุทธศาสน หรือแม้แต่หลักคุณธรรมให้เกิดขึ้นในสังคม ความเสื่อมทรามของหลักคุณธรรมของสังคมมีมาก จนเป็นที่สังเกตเห็นได้ชัดเจน นับตั้งแต่ยุคสมัยของท่านพุทธทาส ทำให้ท่านพุทธทาสภิกขุวิจารณ์ระบบการศึกษาของไทยที่ขาดหลักคุณธรรมเป็นองค์ประกอบ ในลักษณะที่ว่า “ระบบแบบหมาหางด้วน”

2.1 ทฤษฎีธรรมาภิบาลบริษัท

การพิสูจน์ด้วยทฤษฎีตัวแทนของนักวิชาการตะวันตก (Jensen and Meckling, 1976) หลายๆ ครั้งที่ผ่านมา ได้ยืนยันแล้วว่า ระบบธรรมาภิบาลที่ใช้ผลประโยชน์ส่วนตัวทางวัตถุเพื่อขับเคลื่อน ยากเกินที่จะแก้ไขเรื่องปัญหาตัวแทน ดังจะเห็นว่า ในบริษัทถือหุ้นอย่างกระจายอย่างเช่นในกลุ่มประเทศแองโกล-อเมริกัน ผู้บริหารก็มักแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตน ในขณะที่บริษัทที่ถือหุ้นอย่างกระจุกตัวในกลุ่มประเทศเอเชียตะวันออก ซึ่งรวมถึงไทยผู้ถือหุ้นใหญ่ก็มักเอาเปรียบผู้ถือหุ้นรายย่อย (Denis, and McConnell, 2003) หรือแม้แต่แบบระบบธรรมาภิบาลแบบสามขาของรัฐประศาสนศาสตร์อันมีกำเนิดในสังคมโลกตะวันตกซึ่งประกอบด้วยหน้าที่ความรับผิดชอบ การมีส่วนร่วมและความโปร่งใส ที่ทางการไทยยอมรับนำมาใช้เป็นรากฐานนั้น ก็ยังเสี่ยงกับการถูกฉกฉวยหาประโยชน์ส่วนตนและการทุจริตคอร์รัปชันของผู้บริหาร เนื่องจากผู้บริหารขาดจิตสำนึกที่จะทำตามหน้าที่ความรับผิดชอบตามที่ได้รับความไว้วางใจ ในขณะที่

ที่ผู้มีส่วนได้เสียเองก็ขาดแรงใจสูงใจที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการคานอำนาจอย่างสร้างสรรค์เพื่อผลประโยชน์ขององค์กรและสังคมอย่างยั่งยืน ดังที่ได้นำไปสู่ความขัดแย้งทางการเมืองของประเทศไทย ความสิ้นหวังกับแนวคิดการชักจูงใจโดยใช้ผลประโยชน์ส่วนตัว นำไปสู่การพยายามค้นหาแนวทางอื่นๆ

จากการศึกษาปัจจัยความสำเร็จระบบธรรมาภิบาลเกษตรกร ด้วยการสังเกตการณ์และสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่และบุคคลระดับผู้นำของ สหกรณ์การเกษตรบางน้ำเปรี้ยว อำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งมีธุรกิจหลักคือ ให้สินเชื่อแก่สมาชิกพบว่า หลักธรรมาภิบาลที่สหกรณ์การเกษตรบางน้ำเปรี้ยวใช้เป็นหลักในการบริหารจัดการนั้นไม่ได้กำหนดไว้ในข้อบังคับ แต่เป็นข้อตกลงระหว่างสหกรณ์จังหวัดฉะเชิงเทรา กับฝ่ายบริหารสหกรณ์การเกษตรบางน้ำเปรี้ยว โดยทั้งฝ่ายบริหารและพนักงานใช้เป็นหลักยึดเหนี่ยวพื้นฐานในการดำเนินงานทั้งในระดับนโยบายและการตัดสินใจนั้นแท้ที่จริงแล้ว คือ หลักhiri-โอดัปะตามหลักพุทธศาสนา ทุกฝ่ายจะทำงานร่วมกันโดยยึดถือผลประโยชน์ของสหกรณ์และสมาชิกเป็นตัวตั้ง มองข้ามสิ่งที่เป็นผลประโยชน์ส่วนตัวและพวกพ้อง โดยเฉพาะการให้ความสำคัญกับความเห็นของสมาชิกในที่ประชุม

อีกตัวอย่างหนึ่งของสหกรณ์ที่ประสบความสำเร็จด้วยการยึดมั่นในหลักธรรมาภิบาล ไม่ต่างจากสหกรณ์การเกษตรบางน้ำเปรี้ยว ก็คือ สหกรณ์คนของแผ่นดิน จังหวัดอุบลราชธานี ในเครือสันทิโศก ซึ่งมีภารกิจหลักคือการฝึกจิตด้วยการปฏิบัติธรรมผ่านการร่วมกันทำงานในระบบที่เรียกว่าสาธณะโกลี ซึ่งคือการร่วมทำงานร่วมใช้อย่างพอเพียง สหกรณ์ทำการผลิตปุ๋ยชีวภาพ ข้าวสาร ผักปลอดสารพิษ อีกทั้งยังเป็นแหล่งดูงานและฝึกอบรมเกษตรกรจำนวนมาก ชั่วชุมชนสันทิโศกมีองค์ประกอบ 3 ส่วน คือ บ้าน วัด โรงเรียน บริหารงานโดยกลุ่มสมาชิกองค์กร มีส่วนร่วมในการบริหารผ่านการแสดงความคิดเห็นและร่วมตัดสินใจในที่ประชุมขององค์กร ผู้มีความรับผิดชอบในงานมีความสามารถในการทำงานประกอบกับภาวะผู้นำ จะได้รับความไว้วางใจจากผู้ร่วมงานให้เป็นผู้นำขององค์กร ทั้งนี้จะต้องไม่มีข้อบกพร่องด้านศีลธรรม

นอกจากนี้ ยังมีผลงานวิจัยในพื้นที่ชนบทของจังหวัดหนองบัวลำภูเมื่อเร็วนี้ชี้ว่า องค์กรเกษตรกรที่มีระบบธรรมาภิบาลที่เน้นเรื่องคุณธรรมและศีลธรรม มีผลประกอบการที่สูงกว่า ซึ่งอธิบายได้ว่าคุณธรรมและศีลธรรมนั้นมีส่วนช่วยลดต้นทุนตัวแทนและค่าธุรกรรมโดยรวม โดยที่องค์กรไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการตรวจสอบมากเท่ากับในองค์กรทั่วไปที่ใช้ผลประโยชน์ส่วนตัวเป็นสิ่งที่สนใจ ในขณะที่พนักงานก็มีขวัญและกำลังใจในการร่วมมือกันทำงานมากกว่า (สุรศักดิ์ ไชยธนกิจ, 2554) หลักฐานที่ปรากฏนี้ชี้ให้เห็นถึงความเป็นไปได้ของการพัฒนาระบบพุทธธรรมาภิบาล เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในองค์กรต่างๆ

ตามแนวทางนี้ ปรากฏว่ามีท่านพุทธทาส หรือพุทธทาสอินทปัญโญ ซึ่งได้เคยนำเสนอระบบธรรมาภิบาลเชิงพุทธ (2528, 2532) ซึ่งไม่ได้มีหลักคิดที่แตกต่างมากนัก จากหลักธรรมาภิบาลของชาติตะวันตกมากมายแต่อย่างใด หากจะพิจารณาว่าแนวคิดเรื่องระบบธรรมาภิบาลล้วนมีวัตถุประสงค์เหมือนกัน อยู่ที่ว่า การสร้างความยั่งยืนของสังคมทั้งในระดับจุลภาคและมหภาคด้วยกันทั้งสิ้น ตัวอย่างเช่น ทฤษฎีความผูกมัดให้ทำตามหน้าที่ (stewardship theory) ของโลกตะวันตก (Davis, Schoorman, and Donaldson, 1997) ที่เห็นว่าบุคคลในตำแหน่งองค์กรสาธารณะจะถูกความคาดหวัง จากบรรทัดฐานสังคมให้ทำตามหน้าที่ซึ่งได้รับมอบหมายจากสังคม อันเป็นเรื่องปกติและเข้าใจได้ง่ายกว่าในสังคมตะวันตกที่ประชาชนมีความเจริญด้านจิตใจ และให้ความสำคัญกับคุณค่าของการเสียสละส่วนตัวเพื่อส่วนรวม ซึ่งในแง่หนึ่งจะคล้ายกับแนวคิดในเรื่องการเคารพในหน้าที่ตามธรรมะของทางพุทธศาสนาที่พระพุทธทาสภิกขุได้เคยนำเสนอในหลายโอกาส (พุทธทาส อินทปัญโญ, 2528, 2532) เพียงแต่การทำงานอย่างเคารพในหน้าที่ดังกล่าวนี้ มีความสุขจากการทำงานเป็นสิ่งที่ขับเคลื่อนภายในล้วน ไม่ได้เกิดขึ้นจากแรงกดดันทางสังคม อย่างเช่นที่เกิดขึ้นในสังคมตะวันตกเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ระบบธรรมาภิบาลเชิงพุทธของท่านพุทธทาสยังคงเป็นแนวคิดกว้างๆ ไม่อาจนำมาประมวลสรุปในเชิงทฤษฎีสำหรับการทดสอบได้

นอกจากนี้ ยังมีแนวคิดหลายประการที่อาจนำมาศึกษาเปรียบเทียบกับพุทธธรรมาภิบาล เช่น แนวคิดการรักษาประโยชน์ของฝ่ายอื่นเสมอฝ่ายตน ซึ่งเรียกว่าระบบธรรมาภิบาลวิสาหกิจ (enterprise governance) (Wilson, 2009; CIMA, 2008) และกรอบความคิด COSO II Enterprise Risk Management - Integrated Framework (Bressac, 2005) ที่พิจารณาธรรมาภิบาลบริษัทในกรอบของระบบธุรกิจ ที่ครอบคลุมฝ่ายที่มีส่วนได้เสียทั้งหมด อันได้แก่ พนักงาน คู่ค้า ลูกค้า และสังคมโดยรวม ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องระบบธรรมาภิบาลความร่วมมือ (corroborative governance) ที่เห็นว่าระบบที่สมดุลและยั่งยืนเกิดจากความร่วมมือของฝ่ายที่มีส่วนได้เสียทั้งหมด (Sidaway, 2005) อย่างไรก็ตามแนวคิดดังกล่าวนี้ เน้นไปที่วิถีทาง (means) ที่ผ่านมายังคงไม่ได้รับความนิยม เนื่องจากยังไม่ได้รับการพิสูจน์ว่า ช่วยนำไปสู่ผล (goal) ของพบจุดสมดุล (optimum) ของการแบ่งปันผลประโยชน์ระหว่างตัวองค์กรและฝ่ายอื่น

ตามทฤษฎีธรรมาภิบาลบริษัทตรีมิติ ที่ผ่านการทดสอบแล้วว่าสามารถอธิบายผลประกอบการของบริษัทจดทะเบียนไทยได้นั้น องค์กรถูกขับเคลื่อนโดยสามองค์ประกอบ คือ ชีตความสามารถเชิงอำนาจ อำนาจการควบคุม และฉันทามติทางวัฒนธรรม ตามแนวทฤษฎีนี้ เมื่อใดก็ตามที่องค์กรสามารถรักษาให้องค์กรประกอบสองประเภทแรกมีความสมดุล ภายใต้วัฒนธรรมที่เหมาะสม องค์กรจะตกอยู่ในสถานะที่มีธรรมาภิบาลอย่างสมบูรณ์ (สุรศักดิ์ ไชยธนกิจ, 2549) ดังนั้นประเด็นสำคัญจึงอยู่ที่ว่า แนวคิดพุทธศาสน์จะเข้ามาช่วยให้วัฒนธรรมองค์กร เอื้อต่อการคานอำนาจภายในองค์กรได้หรือไม่ และภายใต้เงื่อนไขใด บทความนี้พยายามจะมุ่งตอบทั้งสองคำถาม

แต่ที่ผ่านมานักเศรษฐศาสตร์ของไทยยังมีความคิดตกอยู่ภายใต้อิทธิพลเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก และไม่คุ้นเคยกับแนวคิดของพุทธศาสน์ จึงจำเป็นต้องมีการปูพื้นฐานแนวคิดของพุทธศาสน์เปรียบเทียบกับเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ด้วยการแสดงให้เห็นความคล้ายคลึงของในหัวข้อย่อย 2.2 ต่อไปนี้ และความแตกต่างในหัวข้อย่อย 2.3 ต่อไป จะช่วยให้ท่านนักวิชาการทั้งหลายมีพื้น

ความรู้ ที่จะพอเข้าใจในเนื้อความรายละเอียดต่อไป

2.2 ความคล้ายคลึงของแนวคิดของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักและพุทธศาสนา

ในปัจจุบันเราพบว่านักวิชาการทางพุทธศาสน์มักวิพากษ์แนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลักของสังคมตะวันตกว่า มีความบกพร่องทั้งในเรื่องแนวคิดและนำมาใช้งาน (อภิชัย พันธเสน, 2544 ; วรรณา ประยุกต์วงศ์, 2553) แต่หากจะพิจารณาไปถึงสิ่งที่เป็นสมมุติฐานหลักของทั้งเศรษฐศาสตร์ กระแสหลักและพุทธศาสน์ จะพบความคล้ายคลึงดังนี้

1) ในภาพกว้างแนวคิดทั้งสองมีเป้าหมายสำคัญอยู่ที่ประสิทธิภาพและความยั่งยืน

2) ข้อสมมุติฐานในเรื่องมนุษย์มีหรือใช้ระบบเหตุผล (rationality) แม้จะมีความต่างในส่วนที่เป็นขอบเขตอยู่บ้าง

3) ข้อสมมุติฐานของการแสวงหาประโยชน์สูงสุด

ทั้งเศรษฐศาสตร์กระแสหลักและพุทธศาสน์มีข้อสมมุติฐานในเรื่องมนุษย์พยายามแสวงหาผลประโยชน์สูงสุดเพื่อตัวเองทั้งสิ้น เพียงแต่ผลประโยชน์สูงสุดตามเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก คือ อัตถประโยชน์ทางวัตถุ ส่วนในทางพุทธศาสน์ คือ นิพพานหรือความสงบเย็น อันเป็นสิ่งที่ดีที่สุดในที่มนุษย์ควรได้รับ (พุทธทาส อินทปัญโญ, 2523) ดังจะได้ชี้ให้เห็นต่อไปว่า ความแตกต่างในเรื่องของลักษณะผลประโยชน์ทั้งหลายนั้น เกิดจากความแตกต่างในระดับข้อมูลข่าวสาร และแนวทางการแสวงหาประโยชน์สูงสุด

2.3 ความแตกต่างในเรื่องเป้าหมายและข้อสมมุติฐานของเศรษฐศาสตร์ กระแสหลักและพุทธเศรษฐศาสตร์

ความแตกต่างที่สำคัญระหว่างเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก (neoclassical economics) และพุทธศาสน์มีเพียงในเรื่องของข้อมูลข่าวสาร ประการสำคัญคือ เศรษฐศาสตร์กระแสหลักมีสมมุติฐานที่อิงข้อมูลข่าวสารเชิงประจักษ์ในทาง

โลก แต่ในทางพุทธศาสนันั้นถือเอาข้อมูลข่าวสารในระดับปัญญาที่สุตอันเกิดจากการปฏิบัติฝึกสติและวิเสสนา และเห็นว่าข้อมูลข่าวสารในเชิงเศรษฐศาสตร์กระแสหลักนั้นเป็นเพียงข้อมูลในระดับผัสสะ ซึ่งเป็นความจริงเพียงชั่วขณะ แต่ไม่มีความจริงแบบถาวร กล่าวในอีกนัยหนึ่งก็คือหากบุคคลได้เข้าถึงข้อมูลข่าวสารในระดับปัญญาสูงสุดของทางพุทธศาสนาแล้ว ก็จะหมดความเห็นแก่ประโยชน์ทางวัตถุ เนื่องจากได้พบความจริงในเรื่องอนัตตา ทำให้พฤติกรรมความการไม่เห็นแก่ตัว ยังคงเป็นไปตามระบบเหตุผลเดียวกันกับการมีความเห็นแก่ตัว หากใช้ข้อมูลข่าวสารระดับปุถุชน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องความจำกัดของระบบเหตุผล (bounded rationality) ของ Herbert A. Simon (1986) ที่เห็นว่าคนมักมีข้อมูลที่จำกัด ทำให้ไม่สามารถตัดสินใจได้อย่างมีเหตุผล

ความแตกต่างประการสำคัญต่อมา ก็คือ ขอบเขตของระบบเหตุผล โดยเศรษฐศาสตร์กระแสสมมุติฐานหลัก ที่ว่าคนมีเหตุผลอย่างสมบูรณ์ (fully economic rationality) แต่ในทางพุทธศาสนันั้นถือว่า คนมีความสามารถใช้เหตุผลในหลายระดับ (ตามแนวคิดบัวสี่เหล่า) และคนส่วนใหญ่ที่ยังไม่บรรลุนิพพานในชั้นสูง ยังตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของกิเลส ทำให้ไม่มีหรืออาจใช้ระบบเหตุผลอย่างสมบูรณ์

นอกจากนั้น ปัญหาเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ในแง่มุมของพระพรหมคุณาภรณ์ประกอบด้วย

1) การแยกตัวโดดเดี่ยว เป็นความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน ดำเนินชีวิตอะไรก็ตามของคนพิจารณาในแง่เดียว คือ แ่งที่เกี่ยวกับวิชาการของตนเองเท่านั้น การที่เศรษฐศาสตร์แยกตัวออกมาโดดเดี่ยวอย่างนี้ ถือเป็นสาเหตุสำคัญที่ได้ทำให้เกิดปัญหาขึ้นมา เนื่องจากความสำคัญผิดว่า วิทยาการของตัวเองนั้นแก้ปัญหาของมนุษย์ได้หมด

2) ไม่เป็นอิสระจากจริยธรรม แต่ไม่ใส่ใจจริยธรรม ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรีที่อิงอยู่กับทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ กระแสหลักนั้นอันที่จริงแล้วไม่สามารถดำรงอยู่ได้หากฝ่ายต่างๆ ไม่ยึดถือในจริยธรรมแบบเพียงขั้นพื้นฐาน

แต่ในกรอบทฤษฎีเศรษฐศาสตร์กระแสหลักกลับไม่มีการนำเอาหลักจริยธรรมเข้าไปพิจารณา

3) ไม่อาจจะเป็นวิทยาศาสตร์ แต่อยากจะเป็นวิทยาศาสตร์ เศรษฐศาสตร์กระแสหลักก็เลยพยายามตัดเรื่องคุณค่าที่เป็นนามธรรมออกไปให้หมด เพราะคำนวณไม่ได้ จะทำให้ตนเองเป็น value - free คือ เป็นศาสตร์ที่เป็นอิสระหรือปลอดจากคุณค่า จุดเริ่มของเศรษฐศาสตร์นั้น อยู่ที่ความต้องการของคน ความต้องการของคนนี้เป็นคุณค่าอยู่ในจิตใจแล้ว ในเวลาเดียวกันจุดหมายของเศรษฐศาสตร์ก็เพื่อสนองความต้องการให้เกิดความพอใจ ความพอใจนี้ก็เป็นคุณค่าอยู่ในจิตใจของคนเศรษฐศาสตร์ จึงทั้งขึ้นต้นและลงท้ายด้วยเรื่องคุณค่าในจิตใจ

4) ขาดความชัดเจนเกี่ยวกับความเข้าใจในธรรมชาติของมนุษย์ เศรษฐศาสตร์กระแสหลัก นั้นมองถึงธรรมชาติของความต้องการของมนุษย์ แต่มองความต้องการของมนุษย์นั้นเพียงด้านปริมาณมิติเดียว โดยไม่คำนึงถึงคุณภาพของความต้องการ

ในขณะที่พุทธศาสนาพูดถึงธรรมชาติของมนุษย์ในเชิงของเศรษฐศาสตร์ใน 2 ประเด็น

ประการที่หนึ่ง ความต้องการของคนประกอบด้วยสองประเภทย่อย ความต้องการไม่จำกัด ได้แก่ หนึ่งความต้องการสิ่งเสพปรนเปรอตนในปัจจุบัน 4 ซึ่งเรียกว่า กิเลส อันเป็นความต้องการที่ไม่จำกัด และสองความต้องการคุณภาพชีวิต ที่เรียกว่า “ฉันทะ” ซึ่งเป็นความต้องการที่ปราศจากกิเลส ทำให้มีขอบเขตจำกัดในตัวเองในเชิงของเศรษฐศาสตร์

ประการที่สอง คนมีการเรียนรู้ ในทางพุทธศาสนาถือว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกฝนพัฒนาได้ และการที่มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกฝนพัฒนาได้นี้ ก็สัมพันธ์กับความต้องการคุณภาพชีวิต กล่าวคือ การที่บุคคลต้องการคุณภาพชีวิตนั้น เป็นการแสดงถึงการที่บุคคลนั้นต้องการพัฒนาตนเอง หรือพัฒนาศักยภาพของตนเองขึ้นไป (พระพรหมคุณาภรณ์, 2555)

2.4 เป้าหมายที่เหมาะสมสำหรับมนุษย์

จุดที่เป็นข้อถกเถียงสำคัญระหว่างพุทธศาสน์และปรัชญาเศรษฐศาสตร์กระแสหลักอยู่ที่เป้าหมายของมนุษย์ จึงควรที่เราจะได้นำมาพิจารณาในที่นี้

ในแง่ของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักย่อมถือว่ามนุษย์ยึดเหตุผลทางเศรษฐกิจ (homo economicus) อย่างมั่นคง (Becker, 1978 ; Arrow, 1987) ในแง่ที่ว่าจะทำทุกอย่างเพื่ออรรถประโยชน์ของตนเอง และวัฒนธรรมเป็นปัจจัยภายนอก (exogenous factor) ดังนั้น การได้รับอรรถประโยชน์สูงสุดคือสิ่งที่ดีที่สุด (Weirich, 2004) ซึ่งในทางพุทธศาสน์ถือว่าเป็นอรรถประโยชน์ในทางโลกซึ่งไม่พ้นเรื่องบริโภคนิยมในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง³ ซึ่งไม่ช่วยให้มนุษย์ได้รับความสุขอย่างแท้จริง เนื่องจากความต้องการของมนุษย์ไม่คงที่ มีแนวโน้มที่จะเพิ่มมากขึ้นซึ่งในที่สุดแล้วก็จะต้องผิดหวังและเป็นทุกข์ และถึงแม้จะมีความต้องการที่คงที่แต่มนุษย์มีแนวโน้มที่จะยึดมั่นถือมั่นในตัวตนและบรรดาสิ่งทั้งหลายที่มีเกิดความหวัง ซึ่งในท้ายที่สุดแล้วความเปลี่ยนแปลงที่จะต้องเกิดขึ้นอย่างแน่นอนในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง อันเป็นไปตามตามกฎของอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ในทางพุทธศาสน์ จะสร้างความผิดหวังและเป็นทุกข์ให้มนุษย์

ดังนั้น ความสุขทางโลกในรูปแบบอรรถประโยชน์จึงไม่ใช่สิ่งที่ดีที่สุดสำหรับมนุษย์ ถึงแม้เศรษฐศาสตร์กระแสหลักจะรับรู้ถึงความสูญเสียประโยชน์ของการลงทุน แต่ผลกระทบทางด้านจิตใจจนถึงขั้นป่วยทางจิตและประสาท หรือถึงขั้นทำร้ายตัวเองนั้น ไม่อยู่ในกรอบของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก โดยทางเศรษฐศาสตร์กระแสหลักไม่อาจยอมรับกับผลกระทบทางอารมณ์ใดๆ ทั้งที่เกิดจากการตั้งความหวังทั้งที่มีเหตุผลรองรับและไม่มีเหตุผลรองรับ ซึ่ง Weirich เองเห็นว่าการแสวงหาอรรถประโยชน์สูงสุดนั้นเป็นมาตรฐานที่แข็งแกร่งเกินไปในการนำมาใช้ในชีวิตจริง

ในทางตรงข้าม การสามารถปล่อยวางจากความหวังทั้งในระดับที่คาดหวังได้ตามหลักเหตุผลหรือเกินกว่าเหตุผล จะทำให้มนุษย์ได้รับความสงบในภาวะ

³ ในส่วนที่ท่านพุทธทาสภิกขุมักใช้คือ กิเลส และกิเลส

นิพพาน ซึ่งเป็นประโยชน์สูงสุดในอีกรูปแบบหนึ่งที่อยู่นอกเหนือกรอบความคิดของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก แต่เป็นสิ่งที่พิสูจน์ได้ จึงไม่อยู่นอกเหนือหลักวิทยาศาสตร์ (พุทธทาส อินทปัญโญ, 2551)

แม้แต่ในกระบวนฝึกจิตตามหลักพุทธศาสนาที่เรียกว่าอานาปานสติ⁴ จนถึงระดับหนึ่ง มนุษย์ยังสามารถได้รับประสบการณ์ความสุขที่เหนือกว่าความสุขทางโลกได้ (พุทธทาส อินทปัญโญ, 2551, น. 140) แต่ทั้งนี้การฝึกจิตเช่นนั้น ยังต้องอาศัยปัจจัยพื้นฐานในเรื่องศีลธรรมที่เข้มแข็งเข้าสนับสนุน ทั้งในระดับบุคคลและองค์กรที่บุคคลสังกัด ดังนั้น พุทธธรรมมาภิบาลในระดับองค์กรจึงมีส่วนสำคัญในความสำเร็จของการแสวงหาความสุขตามหลักพุทธศาสนา

ดังนั้น แนวทางของการพัฒนามนุษย์ก็คือ การทำให้คนเกิดการเรียนรู้หรือปรับเปลี่ยนความต้องการจากความต้องการสิ่งเสพปรนเปรอตน มาเป็นความต้องการคุณภาพชีวิต โดยพระพรหมคุณาภรณ์ได้ให้ลักษณะสำคัญของเศรษฐศาสตร์แนวพุทธว่าประกอบด้วย

1) เศรษฐศาสตร์มัชฌิมา : การได้คุณภาพชีวิต เพราะวาระบชีวิตของพุทธศาสนาที่เรียกว่ามรรคนั้น ก็มีชื่ออยู่แล้วว่ามัชฌิมาปฏิปทา องค์ของมรรคนั้นแต่ละข้อเป็นสัมมา เช่น สัมมาอาชีวะ การที่เป็นสัมมานั้น ก็คือ โดยถูกต้อง โดยถูกต้องก็คือทำให้เกิดความพอดี ความเป็นมัชฌิมาหรือสายกลางนั้น ก็คือความพอดีนั่นเอง

ตัวกำหนดเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ก็คือ มัตตัญญูตา ความรู้จักประมาณ รู้จักพอดีในการบริโภค หมายถึง ความพอดีที่ให้คุณภาพของชีวิตมาบรรจบกับความพึงพอใจ

2) เศรษฐศาสตร์มัชฌิมา : ไม่เบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น

2.5 ความสับสนของนักวิชาการในเรื่องพุทธศาสนา

ท่านพุทธทาสภิกขุเห็นว่าหนังสือของนักวิชาการตะวันตกที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาส่วนใหญ่มีข้อผิดพลาด โดยมักนำเอาแนวคิดการเวียนว่ายตายเกิด

⁴ การกำหนดจิตในบางสิ่งบางอย่างในทุกลมหายใจออกเข้า โปรดดูรายละเอียดได้ในพุทธทาส อินทปัญโญ (2551)

แบบศาสนาพราหมณ์มาแทรกในพุทธศาสนา ในขณะที่ไม่กล่าวถึงปฏิจสมุปบาท⁵ และอิทัปปัจจยตา⁶ ที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนาเลย (พุทธทาส อินทปัญโญ, 2525ก) ซึ่งหากจะสำรวจหนังสือภาษาต่างประเทศที่เกี่ยวข้องก็น่าเชื่อว่าเป็นจริง ตัวอย่างเช่น ใน Grimm (1965) และ Kennedy (1985) อีกทั้งมีบางกรณีก็เห็นว่า พุทธศาสนามองโลกในแง่ร้ายไปเสียหมด⁷ ตัวอย่างเช่น ใน Oldenberg (1992) อันสะท้อนความรู้และความเข้าใจเพียงบางส่วนหรือบางแง่มุมของพุทธศาสนา ทำให้มีเหตุผลที่จะจำกัดความเห็นของนักวิชาการตะวันตกในการศึกษาพุทธศาสนา ในที่นี้

2.6 พุทธธรรมาภิบาล

2.6.1 ธรรมาภิบาลในระดับบุคคลและระดับองค์กร

ในระดับบุคคลแล้ว อาจถือได้ว่าฆราวาสธรรม ก็คือ ระบบธรรมาภิบาลที่เหมาะสมของบุคคลได้ ในขณะที่มรรคมงคล 8 ก็คือ หลักธรรมาภิบาลที่เหมาะสมสำหรับบรรพชิต แต่ในระดับองค์กรแล้วยังมีมิติที่เพิ่มความซับซ้อน คือ วัตถุประสงค์ขององค์กรที่เข้ามามีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของบุคคลที่เป็นสมาชิกขององค์กรนั้น ทั้งในแง่สนับสนุนและขัดขวางให้บุคคลยึดมั่นหลักพุทธธรรมาภิบาลในระดับบุคคล แง่มุมสำคัญของวัตถุประสงค์องค์กรที่เข้ามามีอิทธิพล ก็คือ บทบาทขององค์กรในการทำหน้าที่ตามกฎหมายของธรรมชาติ หากองค์กรมีบทบาทในการทำหน้าที่ ซึ่งสอดคล้องกับกฎของธรรมชาติมาก วัตถุประสงค์ขององค์กรก็ยิ่งเกื้อหนุนการดำเนินชีวิต ตามแนวทางพุทธธรรมาภิบาลในระดับบุคคลมาก หากพิจารณาตามนี้เราอาจแบ่งประเภทองค์กรออกได้เป็น 5 ประเภท ได้แก่

⁵ พุทธทาส อินทปัญโญ (2553) ปฏิจสมุปบาทเป็นชื่อของอริยสัจภาคสมบูรณ์ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสรู้ โดยมีใจความสำคัญในเรื่องวิภังคสสารวาส อวิชชาทำให้เกิดสังขาร สังขารทำให้เกิดวิญญาณ วิญญาณทำให้เกิดนามรูป นามรูปทำให้เกิดอายตนะ อายตนะทำให้เกิดผัสสะ ผัสสะทำให้เกิดเวทนา เวทนาทำให้เกิดตัณหา ทำให้อุปทาน อุปทานทำให้เกิด ภพ ทำให้เกิดชาติ ชาติทำให้ขราและมรณะอันเป็นเหตุของความทุกข์ การหยุดวิภังคสสารในขั้นหนึ่งขั้นใด ทำให้บุคคลสามารถทุกข์ด้วย

⁶ พุทธทาส อินทปัญโญ (2544ก) อิทัปปัจจยตา มีความสำคัญในการแสดงความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัยที่ว่า เมื่อมีสิ่งนี้ สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น ปฏิจสมุปบาท คือ อิทัปปัจจยตาเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับการเกิดความทุกข์ของคน

⁷ แนวคิดเหล่านี้มุ่งพิจารณาเพียงบางส่วนของพุทธศาสนเท่านั้น กล่าวคือสนใจเพียงส่วนที่เป็นทุกข์ และสมุทัย (เหตุของความทุกข์) เท่านั้น ไม่ได้สนใจในส่วนที่เป็นการดับทุกข์ คือ นิโรธ และหนทางการดับทุกข์ คือ อริยมรรค

1) องค์การที่มีวัตถุประสงค์ที่สอดคล้องกับการดำเนินพุทธธรรมาภิบาล
ของบุคคลอย่างเต็มที่ อันได้แก่ วัดในพุทธศาสนา

2) องค์การที่มีวัตถุประสงค์ที่เกือบจะสอดคล้องกับการดำเนินพุทธ
ธรรมาภิบาลของบุคคลอย่างเต็มที่ อันได้แก่ องค์การเอกชนที่สนับสนุนกิจกรรม
ตามแนวทางพุทธศาสนา อันได้แก่ ชุมชนชาวพุทธในรูปแบบต่างๆ เช่น ชุมชนอโศก

3) องค์การที่มีวัตถุประสงค์ที่ไม่สอดคล้อง แต่ไม่ขัดแย้งกับการดำเนิน
พุทธธรรมาภิบาลของบุคคล อันได้แก่ หน่วยราชการ องค์การการกุศลเอกชน
ทั้งหลาย และรัฐวิสาหกิจที่ให้บริการด้านสาธารณสุข โภคกิจ การเอกชนที่ไม่แสวงหา
กำไรส่วนเกิน และนำกำไรที่เหลือมาจุนเจือสังคม

4) องค์การที่อาจมีวัตถุประสงค์ขัดแย้งกับการดำเนินพุทธธรรมาภิบาล
ของบุคคล อันได้แก่ กิจการธุรกิจเอกชนที่มุ่งเน้นแสวงหากำไรส่วนเกิน จาก
สภาพความขาดแคลนสินค้าหรือบริการ ตัวอย่างเช่น การกักตุนสินค้าเพื่อเสนอ
ขายในราคาที่สูงจากสภาพความขาดแคลนสินค้า

5) องค์การที่มีวัตถุประสงค์ที่ขัดแย้งกับการดำเนินพุทธธรรมาภิบาล
อย่างชัดเจน อันได้แก่ องค์การอาชญากรรม องค์การที่ประกอบธุรกิจ 5 ประเภท
ที่ขัดต่อหลักกวนิชาสูตร ได้แก่ การเลี้ยงสัตว์เพื่อขาย การค้าขายศัสตราวุธ
การค้าขายมนุษย์ การค้าขายของมีนเมา และการค้าขายยาพิษ โดยรายละเอียด
แสดงในภาคผนวก ก

แม้ท่านพุทธทาส อินทปัญโญ (2548) ได้นำเสนอแนวคิดในเรื่องพุทธ
ธรรมาภิบาลในปี พ.ศ. 2516 ในชื่อธัมมิกสังคมนิยม ซึ่งเป็นกรอบคิดกว้างๆ
ในระดับสังคมของสิ่งที่ฝ่ายทั้งหลายในสังคมควรนำไปปฏิบัติ โดยมีจุดสำคัญ
อยู่ที่การละเว้นจากการแสวงหากำไรส่วนเกินและการเบียดเบียน โดยใช้หลัก
ศีลธรรมเป็นเครื่องมือกำกับ แม้แนวคิดดังกล่าวจะน่าสนใจ แต่ก็ยังเป็นเพียงแนว
คิดกว้างๆ ที่ขาดกรอบปฏิบัติที่ชัดเจน เปิดให้ใช้ดุลยพินิจมาก ทำให้ยากสำหรับ
องค์กรทั้งหลายที่จะนำไปใช้ให้เกิดผล

นอกจากนี้ ท่านพุทธทาสยังนำเสนอแนวคิด “ชีวิตะสังโฆหาระ” หมายถึง การลงทุนค้าขายด้วยชีวิตเป็นธุรกิจทางวิญญาณหรือจิตใจ ซึ่งคือเนื้อในของชีวิต ต่างจากธุรกิจทางวัตถุที่เป็นเพียงทางเปลือกนอก โดยมีเป้าหมายคือการเป็น พระอรหันต์ในท้ายที่สุด ชีวิตะสังโฆหาระมีหลายชั้น ทั้งชั้นที่เป็นวัตถุ (ทางโลก) ซึ่งรวมทั้งทรัพย์สินสมบัติ เกียรติยศ ชื่อเสียงและอื่นๆ และมีชั้นที่เป็นจิตวิญญาณ (ทางธรรม) จึงต้องไม่ทำด้วยความหวัง ตัณหาหรือ กิเลส หากแต่ต้องทำด้วย สติสัมปชัญญะ โดยมีหลักเกณฑ์สำคัญของการต้องไม่เห็นแก่ตัว

การบริหารภายใน หมายถึง การดำเนินไปด้วยกิจกรรมมีปัญญาเป็น เครื่องผลักดัน ซึ่งทำให้สงบเย็น ไม่ตั้งความหวังในการทำงานซึ่งทำให้จิตใจร้อนรน และเป็นทุกข์

ลักษณะการบริหารเชิงพุทธตามท่านพุทธทาส อินทปัญโญ

1) ดำเนินด้วยสติสัมปชัญญะ มีการกำหนดเป้าหมาย วางแผนและบริหาร ความเสี่ยงได้ แต่เอาสติสัมปชัญญะเป็นเครื่องมือหลักในการปฏิบัติงาน ให้ทำงาน ด้วยความสนุก (พุทธทาส อินทปัญโญ, 2522)

2) บริหารด้วยความไม่เห็นแก่ตัว รักษาความสมดุลของประโยชน์ผู้อื่น เสมอของตัวเอง

3) สัมมาทิฐิ เข้าใจถูกต้องในความเป็นจริง มีความเข้าใจที่ถูกต้องทั้งฝ่าย ผู้นำและพนักงาน

4) ยึดถือความถูกต้องของเพื่อนมนุษย์ทุกคน (ไม่ใช่ของตัวเอง) เพื่อให้ คลายความยึดถือตัวตนจนเกิดทุกข์ และละวางจากการมีตัวตนหรือความหวัง เป็นสิ่งยึดถือ ด้วยการนำหลักอนัตตาหรือสัจธรรมมาปรับใช้ (พุทธทาส อินทปัญโญ, 2522) แนวทางการดำเนินงานเชิงพุทธของกิจการธุรกิจได้แสดงใน ภาคผนวก ข ท้ายบท

จากข้อความข้างต้นนี้ ทำให้เราคงพอที่จะยึดเอาคำว่า “ที่ถูกต้อง” หรือ “ไม่เห็นแก่ตัว” ข้างต้นนี้ มาใช้สำหรับกำหนดวัฒนธรรมองค์กรที่จำเป็นสำหรับ เงื่อนไขการเกิดพุทธธรรมมาภิบาล

2.6.2 พุทธธรรมสำหรับฆราวาส

ในขณะเดียวกัน ในหนังสือชื่อฆราวาสธรรม ท่านพุทธทาส อินทปัญโญ (2537) ซึ่งให้เห็นว่าธรรมะของพระพุทธเจ้าท่านั้น แท้จริงแล้วมีเพียงหนึ่งเดียวเท่านั้น เพียงแต่การดำรงเพศบรรพชิตหรือฆราวาส จะทำให้บรรลุธรรมเร็วช้าต่างกันเท่านั้น โดยธรรมะของพุทธศาสนา สำหรับฆราวาสนั้น ประกอบด้วยสองส่วนซึ่งล้วนสำคัญสำหรับฆราวาสคือ

1) ธรรมะที่เป็นเนื้อหาหลักของพุทธศาสนาหรือธรรมะที่จะต้องปฏิบัติ

(1) ขั้นต้น ซึ่งเน้นที่การทำมาหากิน ด้วยการยึดมั่นใน

(ก) หลักทฤษฎัมมิกประโยชน์ โดยมีความพากเพียร แสวงหาทรัพย์ มีความสามารถในการรักษา ทรัพย์ สามารถในการใช้จ่ายทรัพย์ให้ถูกต้อง และในการครองชีวิตให้พอดี มีมิตรสหายที่ดี

(ข) การจัดการทิศทั้ง 6 อย่างถูกต้อง ซึ่งประกอบด้วย ทิศเบื้องหน้า อันได้แก่ บิดามารดา ทิศเบื้องหลัง อันได้แก่ บุตร ภรรยา ทิศเบื้องขวา อันได้แก่ ครูบาอาจารย์ ทิศเบื้องซ้าย อันได้แก่ มิตรสหายทิศเบื้องบน อันได้แก่ สมณะ หรือผู้มีคุณธรรมสูง และทิศเบื้องล่าง อันได้แก่ บ่าวไพร่และผู้ใต้บังคับบัญชา ฆราวาสในขั้นนี้ถือเอาทรัพย์และเกียรติที่ได้มาโดยถูกต้องเป็นความสุข

(2) ขั้นกลาง ซึ่งเน้นที่ประกอบบุญกุศลทางจิตทางวิญญาณทางศาสนา เป็นผู้บำเพ็ญบุญอย่างสูงสุด พร้อมทั้งจะเป็นพระโสดาบันยึดหลักธรรมะ 4 ประการคือ

(ก) พุทธเวทจำปัสสัธธา ความเชื่อที่แน่นแฟ้น
ไม่หวั่นไหวคลอนแคลนในพระพุทเจ้า

(ข) ธัมมเวทจำปัสสัธธา ความเชื่อที่ไม่ง่อนแง่น
ในพระธรรม

(ค) สังฆเวทจำปัสสัธธา ความเชื่อที่ไม่ง่อนแง่น
ในพระสงฆ์

(ง) มอริยกัณฑศีล คือ ศีลชนิดที่รักษาได้จนเป็น
ที่พอใจของพระอริยเจ้า ขรราวาสในขั้นนี้ถือ
เอาความดี ความงาม มีบุญกุศลเป็นความสุข

(3) ขั้นสูง มีการยึดมั่นในหลักสัจจะตัตถะปฏิบัติสังยุตต
กล่าวคือ มีความว่างในจิตใจ ปลอดจากความรูสึกว่าตัวเรา ของเรา หลักสัจ
จะตัตถะเป็นเรื่องสำคัญสำหรับพุทธบริษัทที่เป็นขรราวาส ดังปรากฏในพุทธทาส
อินทปัญโญ (2554ก, น. 331) ว่า

“ขรราวาสควรศึกษาเรื่องสัจจะตัตถะ พระพุทเจ้า
ตรัสว่า ถ้าไม่มีสัจจะตัตถะเป็นหลักแล้ว วินัยก็จะ
เลอะเลือน วินัยเลอะเลือนแล้ว ธรรมะจะเลอะเลือน”
ขรราวาสในขั้นนี้ที่ยังไม่บรรลุอรหัตผลถือเอาความ
สงบเย็น โดยไม่มีการยึดมั่นถือมั่นใจตัวตนของตน
เป็นความสุข

2) ธรรมะประเภทที่เป็นเครื่องมือ เพื่อช่วยให้ประสบความสำเร็จ
ในการเรียนรู้ธรรมะอันเป็นหัวใจของพุทธศาสนา คือ

(1) ขรราวาสธรรม อันประกอบด้วย

(ก) สัจจะ ความจริงใจหรือความตั้งใจจะทำ

(ข) ทมะ การข่มบังคับตนเอง

(ค) ขันติ ความอดทนอดกลั้น

(ง) จาคะ การสละสิ่งที่ไม่ควรอยู่ในใจ ให้ออกไปเสีย

(2) อิทธิบาท 4 อันประกอบด้วย

(ก) ฉันทะ ความพอใจ

(ข) วิริยะ ความพากเพียร

(ค) จิตตะ การฝึกฝน

(ง) วิมังสา การสอดส่องอย่างละเอียดลออ

โดยหลักสำคัญของการปฏิบัติธรรม คือ ต้องแยกประเด็นให้ถูกต้องไม่สับสนระหว่างธรรมะที่เป็นเนื้อหาและธรรมะที่เป็นเครื่องมือ ซึ่งเรียกแนวทางดังกล่าวนี้ว่า ัมมมณฺหมปฺปัติติ หรือการปฏิบัติธรรมให้สมควรแก่ธรรม (พุทธทาส อินทปัญโญ, 2537, น.91)

3. แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

จากแนวคิดในเรื่อง การแบ่งระดับของฆราวาสธรรมของพุทธทาส อินทปัญโญ ออกเป็น 3 ระดับ อย่างหยาบคือขั้นต้น ปานกลาง และระดับสูงนั้น ซึ่งคาดว่าท่านพุทธทาสได้ใช้กรอบของระดับการพัฒนาของจิตมนุษย์ คือ กาย (physical) จิต (mental) และวิญญาณ (spiritual) เป็นแนวทาง แต่หากจะพิจารณาจากข้อเท็จจริงของความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติในระดับองค์กร ซึ่งมีวัตถุประสงค์เฉพาะ เช่น หากเป็นองค์กรทางธุรกิจก็คือ การแสวงหากำไร หรือหากเป็นหน่วยงานของรัฐ ก็คือ การสนองนโยบายของรัฐในแง่ใดแง่หนึ่ง ทำให้เพิ่มความซับซ้อนไปอีกจากระดับบุคคล และทำให้สมควรที่จะปรับกรอบให้พุทธธรรมาภิบาลขององค์กรมี 5 ระดับ ทั้งนี้ไม่พิจารณารวมถึงกิจการที่มีลักษณะธุรกิจ ประเภทธุรกิจที่เป็นข้อห้ามตามวินัยชาสูตร 5 ประการ ดังแสดงในภาคผนวก ก

ระดับที่ 1 องค์กรใช้พุทธศาสนาเพียงในฐานะเป็นเครื่องมือทางสังคม องค์กรยังคงมีวัตถุประสงค์แสวงหาความสำเร็จทางวัตถุ อาจเพื่อกำไรหรือ สักการะ หรือสรรเสริญ องค์กรในระดับนี้มีความเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาที่เปลือกนอก

เพียงการทำพิธีกรรมและส่งเสริมกิจกรรมของพุทธศาสน์ ระดับนี้เป็นระดับผิวเผิน จึงไม่ถือว่ามีธรรมาภิบาลเชิงพุทธแต่ประการใด กิจกรรมที่พบเห็นมากที่สุด ได้แก่การทำบุญเลี้ยงพระ พรมน้ำมนต์ และการจัดบรรยายธรรม ในโอกาสต่างๆ เพื่อความเป็นสิริมงคล ซึ่งรวมถึงครบรอบก่อตั้งองค์กร การเปิดสำนักงาน หรือดำเนินงาน โดยวัตถุประสงค์หลักของกิจกรรมยังอยู่ที่การแสวงหาบุญเป็นสิ่งที่ตอบแทนและความสบายใจของบุคคลที่ร่วมกิจกรรม *สิ่งขับเคลื่อนการทำงานของคนในองค์กรระดับนี้ยังคงเป็นบุญ หรือ สิ่งตอบแทนในรูปของโชคไม่ว่าจะเป็นลาภ สักการะ และสรรเสริญ* องค์กรทั้งของรัฐและเอกชนเกือบทั้งหมดของไทยมีระดับธรรมาภิบาลอยู่เพียงในระดับนี้เท่านั้น ภาพที่ 1 แสดงลักษณะความสัมพันธ์ของวัตถุประสงค์ขององค์กรทั้งในเรื่องประโยชน์ส่วนตน แสดงด้วยเส้น ก และการละตัวตน กับระดับธรรมาภิบาลเชิงพุทธขององค์กร แสดงด้วยเส้น ข เนื่องจากองค์กรในระดับ 1 ไม่มีเป้าหมายและวิธีการใดๆ ให้สมาชิกปฏิบัติเพื่อหลุดพ้นจากความทุกข์ ทำให้ตำแหน่งของเส้น ก ที่ระดับนี้มีค่าสูงกว่าเส้น ข มาก

ระดับที่ 2 การใช้พุทธศาสน์ในฐานะเป็นเครื่องมือเพิ่มประสิทธิภาพองค์กรในระดับนี้มีการนำเอาแนวคิดพุทธศาสน์บางอย่างมาใช้ในการองค์กรมากกว่าด้านพิธีกรรมหรือแสวงหาบุญ วัตถุประสงค์หลักของกิจการอยู่ที่การใช้แนวปฏิบัติทางพุทธศาสน์เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพ ลดต้นทุนหรือเพิ่มผลกำไรของกิจการ ดังนั้น จึงมีการค้นหาแนวปฏิบัติทางพุทธศาสน์มาใช้ประโยชน์มากที่สุด กิจกรรมจึงจำกัดอยู่เฉพาะที่เป็นประโยชน์กับกิจการโดยตรงเท่านั้น เช่น อธิปมาทะ ซึ่งเป็นเรื่องของความไม่ประมาท หรือความเป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติ (พระพรหมคุณาภรณ์, 2551, น. 58) กัลยาณมิตร ซึ่งเป็นเรื่องของการให้คำแนะนำ ให้คำปรึกษาและปฏิบัติในฐานะมิตร (น. 57) บุญกิริยาวัตถุ 10 ซึ่งเป็นเรื่องของที่ตั้งแห่งบุญหรือทางแห่งการทำความดี (น. 89) กุศลกรรมบถ 10 ซึ่งเป็นเรื่องของทางแห่งกุศลธรรมและทางแห่งการทำความดี (น. 233) อิทธิบาท 4 ซึ่งเป็นเรื่องของคุณธรรมซึ่งนำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย (น. 213) วิรติ 3 ซึ่งเป็นเรื่องของการเว้นขาดการทุจริตและการทำชั่ว (น. 108) และการจัดบรรยายธรรม

เพื่อส่งเสริมศีลธรรมของพนักงาน ธรรมคัมภีร์โลก 2 (หิริและโอตฺตปปะ) ซึ่งเป็นเรื่องของการสร้างความละเอียดและเกรงกลัวในบาป (น. 65) เพื่อลดปัญหาทุจริตในองค์กร ซึ่งส่วนใหญ่ตกอยู่ภายใต้หลักของฆราวาสธรรม 4 อันประกอบด้วย สัจจะ (ความซื่อสัตย์และจริงใจ) ทมะ (การข่มใจ) ขันติ (ความอดทน) และ จาคะ (ความเสียสละสิ่งที่ไม่ควรจะมีและความพร้อมที่จะร่วมมือ) (น.113)

แต่วัตถุประสงค์ใหญ่ขององค์กรในระดับที่ 2 ก็คงยังเป็นไปเพื่อผลประโยชน์ทางวัตถุ และสิ่งจูงใจหลักที่ใช้ผลักดันการทำงานของคนในองค์กรในระดับที่ 2 นี้ก็ยังคงเป็นสิ่งตอบแทนทางวัตถุ องค์กรในระดับนี้ยังไม่ถือว่าเป็นระบบธรรมาภิบาลเชิงพุทธ องค์กรในระดับนี้มีทั้งที่เป็นสมาชิกตลาดหลักทรัพย์และที่เป็นกิจการทั่วไป กิจการจำนวน 3 ราย ซึ่ง วรรณา ประยุกตวงศ์ (2010) ได้ทำการศึกษา แม้ทั้ง 3 องค์กร จะมีความก้าวหน้าในการนำเอาพุทธศาสนามาใช้ในการบริหาร แต่ก็ยังยึดหลักกำไรสูงสุดเป็นหลัก และอยู่เหนือวัตถุประสงค์อื่นๆ ในเกือบทุกกรณี จากภาพที่ 1 แม้องค์กรในระดับ 2 จะนายอมลดกำไรบางส่วนเพื่อสร้างภาวะแวดล้อมอันเอื้อต่อการพัฒนาจิตของสมาชิกองค์กร แต่กำไรก็ยังคมีน้ำหนักมากกว่าการดับทุกข์ ซึ่งทำให้เส้น ก ในตำแหน่งนี้ยังคงมีค่าสูงกว่าเส้น ข

องค์กรที่มีการนำหลักธรรมะมาใช้ในองค์กรลักษณะนี้ แม้จะถือว่าการบริหารเชิงพุทธ แต่เนื่องจากไม่ไม่มีกลไกที่ทำให้องค์กรยึดมั่นใจแนวทางของพุทธศาสนาอย่างยั่งยืน ทำให้ไม่อาจถือว่ามีระบบธรรมาภิบาลเชิงพุทธอย่างแท้จริง

ระดับที่ 3 การบูรณาการหลักการบริหารยุคใหม่เข้ากับหลักพุทธศาสนาให้เหมาะสมและสอดคล้องกับเงื่อนไขเฉพาะของกิจการ เป็นการมองหาจุดสมดุลเพื่อให้กิจการบรรลุเป้าหมายทางพุทธศาสนาที่เป็นไปได้ ในขณะที่สมาชิกหรือพนักงานสามารถเจริญสติและปัญญาในทางธรรมพร้อมกันไปด้วย ในลักษณะที่เป็นประโยชน์กับทุกฝ่าย (win-win) โดยยึดเป้าหมายทางธรรมะมาเกื้อหนุนวัตถุประสงค์ด้านกำไร องค์กรในระดับที่ 3 นี้อยู่ในขั้นที่กำลังก้าวข้ามจากระดับ

ที่ 2 สู่ระดับที่ 4 องค์ครในระดับนี้นี้แม้ใช้ผลประโยชน์ทางวัตถุเป็นกลไกพื้นฐานในการบริหารงาน แต่ก็พยายามส่งเสริมให้บุคคลในองค์กรได้เรียนรู้แนวคิดและแนวปฏิบัติที่ถูกต้องของพุทธศาสนา เงื่อนไขของการมีธรรมาภิบาลเชิงพุทธ ก็คือ องค์ครต้องอยู่บนแนวทางของการส่งเสริมให้สมาชิกองค์กรดับทุกข์ อันเป็นวัตถุประสงค์หลักของพุทธศาสนา (พุทธทาส อินทปัญโญ, 2554ข, น. 286) ซึ่งต้องอยู่สูงกว่าระดับศีลธรรม

องค์ครที่มีสมาชิกตั้งอยู่บนเส้นทางของธรรมาภิบาลเชิงพุทธ จำเป็นต้องมีการนำเอาธรรมะ ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้และยาก่อนปรินิพพาน (น. 564) เพื่อนำมาปฏิบัติใช้ อันได้แก่ อริยมรรคมีองค์ 8 (พรหมคุณาภรณ์, 2551, 215) โพชฌงค์ 7 (น. 205) สติปัฏฐาน 4 (น. 346) สัมมปปธาน 4 (น.121) อิทธิบาท 4 (น. 160) อินทริย์ 5 (น. 187) และ พละ 5 (น.169) ซึ่งทั้งหมดผนวกอยู่ในหลักของอิทัปปัจจยตา หรือตถาตา หรือสุญญตา ดังนั้น ลำพังการถือศีล 5 ซึ่งเป็นธรรมสำหรับการยึดเหนี่ยวใจบุคคล หรือพรหมวิหาร 4 ซึ่งเป็นเรื่องของธรรมประจำใจอันประเสริฐ (น.161) ซึ่งทำให้สมาชิกองค์กรละเว้นจากการเบียดเบียนกันนั้น ไม่ถือว่าเป็นเพียงพอ

แม้การสร้างกรรมต่อกันด้วยการเบียดเบียนกันจะขัดข้อห้ามในทางพุทธศาสนา แต่การไม่เบียดเบียนกันและหลักศีลธรรมอื่นๆ ซึ่งรวมถึงศีล 5 และศีล 8 นั้น ไม่ถือว่าเป็นแนวคิดหลักของพุทธศาสนาแต่ประการใด *องค์ครที่น่าเอาธรรมะที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ธรรมะ 7 ประการ ข้างต้นมาถือปฏิบัติ* จึงจะถือว่า *มีธรรมาภิบาลเชิงพุทธ* กิจกรรมในระดับนี้แม้ยังมีจำนวนน้อย ยกเว้นในองค์กรการกุศลแล้ว แทบไม่พบองค์กรอื่นใดที่อยู่ในระดับนี้ ตามภาพที่ 1 องค์ครในระดับนี้มีตำแหน่งของเส้น ก และ ข ที่เท่ากันหรือใกล้เคียงกัน บ่งชี้ว่านักความเสมอภกันของการแสวงหาประโยชน์ส่วนตนและการแสวงหาการดับทุกข์

ระดับที่ 4 การนำแกนคิดของพุทธศาสนามาใช้เป็นปรัชญาการบริหารงาน ซึ่งถือว่าเป็นระดับที่น่าเอาธรรมาภิบาลเชิงพุทธมาใช้อย่างจริงจัง ในระดับนี้ผู้บริหารนำเอาหลักธรรมะของพระพุทธเจ้ามาใช้ปฏิบัติ โดยเฉพาะอริยมรรค

มืองค์ 8 แต่ยังคงไม่ละทิ้งโอกาสอย่างสิ้นเชิงในการแสวงหากำไร เพื่อความอยู่รอดทางโลก การทำธุรกิจและการงาน จึงเป็นไปในลักษณะการยึดหลักธรรมะของการไม่สร้างความทุกข์ หรือการเบียดเบียนทั้งแก่ตัวเอง ผู้อื่นหรือสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งถือว่าล้วนเป็นเพื่อนเกิดแก่เจ็บตายด้วยกันทั้งสิ้น สิ่งจูงใจการทำงานขององค์กรในระดับที่ 4 และ 5 อยู่ที่ไม่ได้เน้นการแสวงหาความสุขจากการทำงาน โดยให้เป็นการทำงานเพื่อการทำงาน ไม่ใช่การทำงานแบบมีตัวตน สำหรับองค์กรในระดับนี้ การทำงานของสมาชิกขององค์กรเป็นการฝึกสติหรือการปฏิบัติธรรมพร้อมกันไปด้วย กิจกรรมในระดับนี้ได้แก่ร้านอาหารมังสวิรัตทั่วประเทศในเครือสันติอโศก และกิจการธุรกิจเอกชนอีกหลายแห่งที่ไม่ได้เปิดเผยตัว ตามภาพที่ 1 ตำแหน่งของเส้น ก อยู่ต่ำกว่าเส้น ข มากพอสมควร ซึ่งแสดงว่าองค์กรและสมาชิกให้น้ำหนักกับการหลุดพ้นตัวตนและความทุกข์ กว่าแสวงหาผลประโยชน์ทางวัตถุ อันได้แก่ลาภ สักการะและสรรเสริญ

ระดับที่ 5 การยอมรับเอาพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นแกนกลางของกิจการ อันเป็นระดับที่ถือว่ามີธรรมาภิบาลเชิงพุทธอย่างสมบูรณ์ องค์กรในระดับนี้นำเอาหลักพุทธศาสนาไปปฏิบัติใช้อย่างสมบูรณ์ ทั้งอริยมรรคมืองค์ 8 จึงไม่เพียงแต่ความตั้งใจที่จะไม่เบียดเบียนทั้งคนและสัตว์เท่านั้น หากแต่ถือเอาการทำงานเป็นหนทางในการลดกิเลสและดับทุกข์เพื่อหลุดพ้นจากอวิชชา⁸ (ความไม่รู้แจ้ง องค์กรในระดับนี้มักตัดทิ้งบุญหรือเงินกำไรเพื่อเสริมความสุขทางโลกออกจากระบบจูงใจอย่างเด็ดขาด การทำงานในระดับนี้ เหลือเพียงการทำงานแต่ไม่มีตัวตนของบุคคลผู้ทำงาน สมาชิกขององค์กรเหล่านี้ดำรงชีวิตอยู่อย่างสมณะ และนำส่วนเกินที่เหลือจากการบริโภคกลับคืนสู่สังคมในลักษณะของทานในรูปแบบต่างๆ องค์กรในระดับนี้ได้แก่ ธรรมทานมูลนิธิ บริษัท พลังบุญ จำกัด และวิสาหกิจชุมชนของสันติอโศกในหลายพื้นที่ ตามภาพที่ 1 ตำแหน่งของเส้น ก ต่ำกว่าเส้น ข มาก ยืนยันว่าวัตถุประสงค์การแสวงหาผลประโยชน์ทางวัตถุแทบหมดความสำคัญ ในขณะที่วัตถุประสงค์ในเรื่องการดับทุกข์ขึ้นมาสูงมากกว่าอย่างชัดเจน

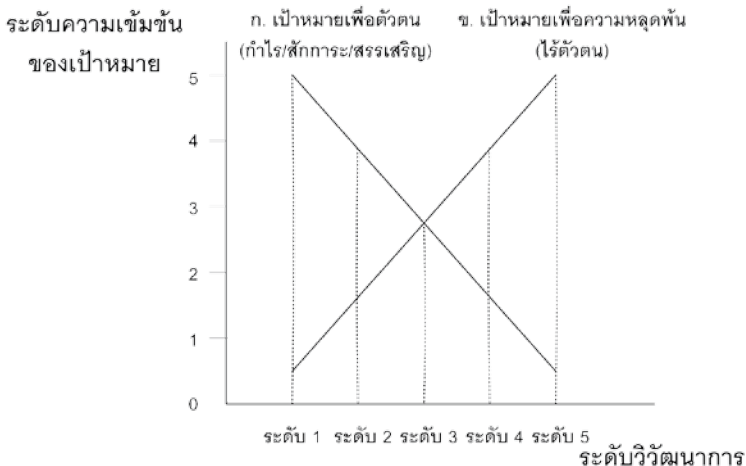
⁸ ความไม่รู้แจ้งในธรรมชาติที่แท้จริงของความทุกข์และการดับทุกข์ (พุทธทาส อินทปัญโญ, 2537, น. 492)

ความแตกต่างของธรรมาภิบาลทั้ง 5 ระดับข้างต้น แสดงให้เห็นถึงระดับวิวัฒนาการของวัตถุประสงค์และเงื่อนไข และเส้นทางการพัฒนาเพื่อให้แต่ละองค์กรได้พิจารณาก้าวเดิน

สิ่งที่สังเกตเห็นได้ก็คือองค์กรมีวิวัฒนาการตามเส้นทางของศีล สมาธิ และปัญญา ตามระดับความยากง่ายในการปฏิบัติและประโยชน์ระยะสั้นนั่นเอง ตัวอย่างเช่น องค์กรในระดับต้น 1 และ 2 มักนำมาใช้เฉพาะศีลระดับต่ำ เช่น ศีล 5 และเมื่อมีการพัฒนาไประดับหนึ่งจึงเพิ่มหลักปฏิบัติอื่นในระดับเดียวกับศีลเข้ามามากขึ้น เช่น ขรवासธรรม 4 กัลยาณมิตร และบุญกิริยาวัตถุ 10 แต่ในบางองค์กรก็มีการจัดอบรมในเรื่องสมาธิด้วย เฉพาะองค์กรในระดับ 3 4 และ 5 ขึ้นไปเท่านั้น ที่เริ่มพิจารณานำศีลระดับสูง เช่น ศีลอุโบสถ และ หลักธรรมในเรื่องปัญญามาใช้ เช่น อริยมรรคมีองค์ 8 ปฏิจจสมุพบาท และการพิจารณาในเรื่องไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) โดยเฉพาะในระดับที่ 4 และ 5

ภาพที่ 1

ความสัมพันธ์ของเป้าหมายองค์กรและระดับธรรมาภิบาลเชิงพุทธ

ท่ามกลางปัญหาสังคมที่รู้และความสะดวกทางการเมือง คนไทยยังมีสิ่งหนึ่งที่ยอมรับร่วมกัน สิ่งนั้นคือพุทธศาสนา ซึ่งหากนำมาพิจารณาใช้จะช่วยลดช่องว่างทางความคิดได้ นอกเหนือจากการสามารถช่วยป้องกันไม่ให้ชีวิตกัดเจ้าของ และแก้ไขปัญหาสังคมในภาพรวมอย่างได้ผล เพียงแต่ที่ผ่านมาคนไทยมักมีอคติจนทำให้มองข้ามแนวคิดที่ถูกต้องและคุณประโยชน์ของพุทธศาสนาในการสามารถขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจและสังคม โดยองค์กรที่ควรนำพุทธธรรมาภิบาลไปใช้ในทันทีก็คือ กิจการเอกชน หน่วยราชการ และองค์กรสาธารณูปโภคทั้งหลาย ซึ่งอาจจะเริ่มจากการเป็นระบบธรรมาภิบาลเสริมไปสู่การเป็นระบบธรรมาภิบาลหลักขององค์กรในที่สุด ซึ่งนอกจากจะช่วยให้ลูกค้าหรือประชาชนได้รับบริการที่ดีขึ้นแล้ว พนักงานและเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานยังมีขวัญกำลังใจที่ดีขึ้น จากการได้พบกับความสงบเย็น ซึ่งจะช่วยให้มีครอบครัวที่เป็นสุขไปด้วย อันเป็นประโยชน์แก่ทุกฝ่าย ในขณะเดียวกันยังจะช่วยเสริมระบบธรรมาภิบาลปัจจุบันที่ยังตกหล่นเรื่องหลักคุณธรรมพร้อมกันไปด้วย

4. วิธีการศึกษา

ในการทดสอบกรอบทฤษฎีข้างต้นนี้ เราอาจใช้ผลการศึกษาเชิงคุณภาพจำนวนหนึ่งที่เคยมีการดำเนินการมาก่อนหน้านี้เข้ามาพิจารณา ซึ่งให้ผลแสดงในหัวข้อที่ 5

5. ผลการศึกษา

เพื่อให้เราสามารถประเมินความเหมาะสมกรอบการศึกษาพุทธธรรมาภิบาลที่สร้างขึ้น เราอาจใช้ผลการศึกษาภาคสนามเท่าที่มีเข้ามาเปรียบเทียบได้ดังนี้

การศึกษากลุ่มฆราวาสใน 3 ประเทศของสุวิดา แสงสีหนาท (2549) อันได้แก่ ชุมชนอโศกในประเทศไทย กระบวนการสรรโวทัยในประเทศศรีลังกา และกระบวนการฉือจี้ในประเทศไต้หวัน ซึ่งล้วนทำงานบนฐานคิดพุทธศาสน์

ทั้งสิ้น แสดงให้เห็นความแตกต่างทั้งในเชิงของขนาดวัตถุประสงค์ วิธีการ และรูปลักษณะขององค์กร ซึ่งเกิดจากอิทธิพลปัจจัยแวดล้อมที่มีความแตกต่างกันมาก จนยากที่จะเปรียบเทียบและระบุประเภทธรรมะที่ใช้เป็นพื้นฐานการขับเคลื่อนร่วมกัน แต่สิ่งที่มีร่วมกันอย่างเห็นชัดเจนของทั้ง 3 กลุ่ม ก็คือ การมีปรัชญาการดำเนินชีวิตแบบสายกลาง หรือมัชฌิมาปฏิปทา

ในขณะที่ชุมชนอโศกมีขนาดเล็ก มีความเข้มงวดในการคัดเลือกและการรักษาสัจจะของสมาชิกในการลดละกิเลส เพื่อเพิ่มโอกาสการพัฒนาจิตของสมาชิกชุมชน กระบวนการสรรหาวิทยามีเครือข่ายขนาดใหญ่ระดับชาติ สนับสนุนให้ชุมชนปฏิบัติตามแนวพุทธศาสน์ ด้วยขนาดที่ใหญ่ มีการรวมตัวที่หลวม ทำให้ไม่มีความเข้มงวดในการขับเคลื่อนสมาชิกให้ดำเนินไปในทิศทางเดียวกัน ส่วนกระบวนการฉ้อฉลนั้น ในทางปฏิบัติแล้วมีฐานะเป็นเพียงองค์กรการกุศลระดับชาติที่สมาชิกส่วนใหญ่ คือ อาสาสมัครให้แรงงานและเงินทองทรัพย์สิน เพื่อเสริมกิจกรรมสาธารณกุศลที่รัฐขาดอยู่ แม้กลุ่มผู้นำจะสนับสนุนให้สมาชิกมีการปฏิบัติธรรม แต่ลักษณะการรวมตัวที่เป็นอาสาสมัครทำให้ไม่อาจมีกฎระเบียบในเรื่องศีลที่เคร่งครัดมากเสมอ เช่น ชุมชนอโศก

จากการที่ชุมชนอโศกดำเนินกิจการทุกด้านด้วยระบบบุญนิยม⁹ และหลักธรรมที่ใช้ในการบริหารงาน คือ อปริหานิยธรรม 7 (พระพรหมคุณาภรณ์, 2551, น. 290) ส่วนในการบริหารบุคลากร หลักธรรมที่ใช้ คือ วรรณะ 9¹⁰ มรรค 8 (พระพรหมคุณาภรณ์, 2551, น. 215) และสาราณียธรรม 6 (น. 200) ซึ่งมีได้เป็นเพียงหลักการบริหาร แต่เป็นเป้าหมายและวิธีการพัฒนา เนื่องจากชุมชนสันติอโศกบริหารงานโดยทุกคนในชุมชนหรือในองค์กร ทุกคนมีส่วนร่วมในการ

⁹ ประกอบด้วย ลักษณะวรรณะ 9 (ดูเชิงอรตต่อไป) ฤๅษฎ์ภัราชาตุนของอริยชนแท้ อุดมการณ์ของบุญนิยม กัโรอาริยะ 4 ระดับ หลักการค้าขายของระบบบุญนิยม ละเว้นการประกอบมิฉาชีพ 5 ประการ และละเว้นจากการค้าขายของต้องห้าม 5 ประการ จาก

<http://www.asoke.info/10Economic/bunniyom.html> นำเข้าข้อมูล 3 เมษายน 2555

¹⁰ ประกอบด้วย เลี้ยงง่าย (สุภะ), บำรุงง่าย (สุโปสะ), มักน้อย (อัปปิยะ), ใจพอ สันโดษ (สันตมูลิ), ขัดเกลา, (สัลละยะ), มีศีลเคร่ง (ธูตะ), มีอาการที่น่าเลื่อมใส (ปสาทิยะ), ไม่สะสม (อปยะ), ยอดขยัน (วิริยารัมมะ) จาก <http://www.saoke.info/10Economic/bunniyom.html> นำเข้าข้อมูล 3 เมษายน 2555

วางแผนและการตัดสินใจ คุณภาพของบุคคลจึงสำคัญยิ่งต่อการพัฒนางานและชุมชน งานเป็นเครื่องมือในการพัฒนาบุคคล อปรีหานิยธรรม 7 ก็เป็นเครื่องมือในการพัฒนาคน ชุมชนสันติโศกเป็นศูนย์กลางการประสานงานระหว่างเครือข่ายชุมชนชาวโศกทั้งหมด มีวัฒนธรรมเดียวกัน มีหน่วยงานกลางหลายหน่วยงานที่ประสานสัมพันธ์และความร่วมมือ ทั้งในด้านศาสนา การสื่อสาร การเมือง เศรษฐกิจ การศึกษา การเงิน อุตสาหกรรมชุมชน สิ่งแวดล้อม สุขภาพ การบริโภค และกิจกรรม โดยมีหน่วยงานรวมศูนย์ คือ องค์การบุญนิยม (สุรศักดิ์ ไชยธนกิจ, 2554) แม้การศึกษาของสุริดาจะไม่ได้เน้นไปในเรื่องกลไกการคานอำนาจภายในโดยตรง แต่จะการสังเกตแนวทางการปฏิบัติของกลุ่มผู้นำของชุมชนโศกพบว่า จะใช้วิธีการประชุมเพื่อร่วมกันพิจารณาหารือกันในทุกประเด็น ในขณะที่สมาชิกชุมชนอาจร้องเรียนในประเด็นที่ไม่ได้รับความเป็นธรรม หรือเลือกที่จะลาออกจากชุมชน ซึ่งเท่ากับมีกลไกการคานอำนาจภายในในบางระดับ การที่ชุมชนไม่เน้นการทำงานเพื่อผลประโยชน์ส่วนตน และอันที่จริงมุ่งเน้นจะลดผลประโยชน์ส่วนตน น่าจะทำให้การคัดค้านหรือท้วงติง ทำได้ง่ายกว่าในองค์กรเอกชนทั่วไป จึงอาจกล่าวว่าการยึดมั่นในหลักอนัตตาของพุทธศาสนาเอื้อให้เกิดการคานอำนาจอย่างสร้างสรรค์ภายในองค์กรที่มีวัตถุประสงค์ที่จะช่วยให้สมาชิกหลุดพ้นในทางธรรม

หากประเมินตามกรอบพุทธธรรมาภิบาลที่สร้างขึ้น คงมีเพียงองค์กรของชุมชนโศกเท่านั้นที่มีพุทธธรรมาภิบาลในระดับ 5 ซึ่งเป็นระดับสูงสุด ส่วนองค์กรบริหารของฉือจี้ นั้น แม้อาจกล่าวได้ว่ามีพุทธธรรมาภิบาลในระดับ 5 ได้ แต่เมื่อรวมอาสาสมัครทั้งหมดที่ยึดมั่น ในระดับธรรมะที่แตกต่างกันเข้ามาพิจารณาด้วยแล้ว ความชัดเจนในเรื่องพุทธธรรมาภิบาลก็ลดลงไป ด้วยขนาดและการยึดมั่นในหลักธรรมะที่ต่างระดับกัน ในบางชุมชนยังมีการสะสมทรัพย์ส่วนตัว จากหลักฐานดังกล่าวทำให้ชุมชนสรวิชัยตกอยู่ในระดับพุทธธรรมาภิบาลที่หลากหลาย ซึ่งอาจกระจายไปในทั้งในระดับที่ 2 ถึง ระดับที่ 5

จากการศึกษาเชิงลึกในกิจการสามรายอันประกอบด้วย บริษัท สยาม แอนด์ส จำกัด บริษัท เอพินา อุตสาหกรรม จำกัด และ บริษัท เอเชียพีซีซี จำกัด (มหาชน) โดยวรรณา ประยุกต์วงศ์ (2010) วรรณาได้เสนอว่าเงื่อนไขความสำเร็จของการนำเอาพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ในกิจการ ก็คือ ภาวะความเป็นผู้นำสภาพแวดล้อมที่เอื้อ (enabling environment) กฎและระเบียบ (rules and regulation) และการฝึกอบรม (training system) บนหลักการของทาน ศีล และภวนา อย่างไรก็ตาม การศึกษาของวรรณาไม่ได้ลงลึก จนชี้ให้เห็นปัจจัยที่อาจเอื้อให้ระบบการปฏิบัติทั้งหลายตามแนวทางของพุทธศาสน ดำรงอยู่ในกิจการอย่างยั่งยืนไปได้ไวด้วย อันเป็นรากฐานสำคัญของระบบ ธรรมาภิบาล อีกทั้งการศึกษาไม่ได้เน้นไปที่ระบบการคานอำนาจภายในของบริษัท ทำให้ไม่ช่วยในการตอบคำถามในเรื่องบทบาทของพุทธศาสนาในการสร้างเสริม การคานอำนาจภายในบริษัท

นอกจากนั้นแนวทางการศึกษาที่ใช้ของวรรณาเป็นแบบ exploratory research ซึ่งอาศัยกรอบกว้างๆของพุทธศาสนเป็นแนวทาง ด้วยความจำกัด ของขอบเขตการวิจัย เพื่อค้นหาความเป็นไปได้ของการใช้ธรรมะในการสร้าง ความสุขให้พนักงาน โดยไม่ได้แสดงความเชื่อมโยงให้เห็นว่าหลักพุทธศาสตร์ที่ นำมาใช้ นั้นเข้าไปเสริมกลยุทธ์ของกิจการตัวอย่าง อย่างเช่น กลยุทธ์ที่นำเสนอ โดย Porter (1980, 1996) ดังนั้น จากหลักฐานเท่าที่ปรากฏในรายงานการศึกษา แสดงให้เห็นว่ากิจการทั้ง 3 ยังคงมีพุทธธรรมาภิบาลในระดับที่ 2 กล่าวคือ ใช้ ธรรมะในฐานะของเครื่องมือเสริมการบริหารงานเท่านั้น อย่างไรก็ตามหากได้มี การศึกษาเพิ่มเติมในแง่กลยุทธ์ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เราจัดระดับกิจการทั้ง 3 ที่แตกต่างจากนี้ได้

สำหรับผู้ที่สนใจที่จะนำเอาหลักพุทธธรรมาภิบาลไปใช้ปรับปรุงกิจการ ภาคผนวก ข ได้รวบรวมข้อเสนอแนะ และชี้แจงประเด็นที่มักมีผู้สงสัยไว้ด้วย

6. สรุปผลการศึกษา

บทความนี้เป็นผลของความพยายามค้นหากรอบความคิดในเรื่องพุทธธรรมาภิบาล ซึ่งเริ่มต้นด้วยการชี้ให้เห็นความล้มเหลวของระบบธรรมาภิบาลที่อิงอยู่การมุ่งแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว ตามปรัชญาเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก เนื้อหาในส่วนของวรรณกรรมปริทัศน์ได้แสดงให้เห็นแนวคิดที่หลากหลายและในตอนท้ายได้ชี้ให้เห็นผลการศึกษางานวิจัยในประเทศไทยจำนวนหนึ่งของความเป็นไปได้ของระบบธรรมาภิบาลที่ตั้งอยู่บนหลักของคุณธรรม โดยอาศัยหลักธรรมะในเรื่องอัมมมัญญมปฏิบัติ หรือการปฏิบัติธรรมให้สมควรแก่กรรม มาพัฒนาเป็นกรอบทฤษฎี เพื่อวัดระดับพัฒนาการขององค์กรจำนวนหนึ่ง เท่าที่มีการศึกษามาก่อนหน้านี้

ผลการศึกษาชี้ให้เห็นเส้นแบ่งระดับของพุทธธรรมาภิบาลเป็นสองระดับชัดเจน คือ ในระดับที่ยอมรับเอาพุทธธรรมเป็นเครื่องมือ จึงถือเป็นการใช้พุทธธรรมเป็นเครื่องช่วย ซึ่งในองค์กรประเภทนี้ผู้บริหารและพนักงานยึดถือเพียงฆราวาสธรรมขั้นตอน ยังไม่ได้ยึดหลักอานัตตา หรือความไม่มีตัวตนของตนเป็นหลักในการประกอบกิจการงาน จึงถือเป็นธรรมาภิบาลที่มีพุทธศาสนาเข้าเสริม (Buddhism-supported governance) เท่านั้น เฉพาะในองค์กรที่ยึดเอาพุทธธรรม โดยเฉพาะในเรื่องอานัตตาเป็นสาระสำคัญเท่านั้น เช่น ในองค์กรของสันติอโศก จึงจะถือได้ว่ามีพุทธธรรมาภิบาล (Buddhist governance) อย่างแท้จริง

แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า ผลการศึกษาตัวอย่างที่ผ่านมาพบว่าไม่ได้เน้นไปที่การศึกษากลไกการคานอำนาจภายในองค์กร ทำให้เราไม่ได้ข้อมูลมากพอที่จะตัดสินว่าพุทธธรรมาภิบาลทำให้เกิดการคานอำนาจภายในองค์กรหรือไม่ อย่างไรก็ตาม จากการใช้ข้อมูลที่ได้ปรากฏนำมาวิเคราะห์เพิ่มเติม ทำให้น่าเชื่อว่าพุทธธรรมาภิบาลนั้น เอื้อการคานอำนาจในองค์กร อย่างน้อยในบางแง่

อย่างไรก็ตามการศึกษาในครั้งนี้อาศัยงานการศึกษาที่ครอบคลุมองค์กรกลุ่มตัวอย่างที่มีจำนวนตัวอย่างที่จำกัดยิ่ง ทำให้ไม่อาจถือว่าเป็นการศึกษาที่มีความสมบูรณ์ จนได้ข้อสรุปที่ถูกต้องแม่นยำ หากควรถือเอาข้อสรุปที่ได้นี้เป็น

การทดสอบเบื้องต้น หรือแสดงให้เห็นความเป็นไปได้ของแนวทางการศึกษา ที่
อาจใช้เป็นต้นแบบสำหรับนำไปปรับปรุง หรือทดสอบเพิ่มเติม เพื่อให้ได้ข้อสรุป
ที่ชัดเจนยิ่งขึ้นต่อไป

รายการอ้างอิง

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2525). พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด 91 เล่ม. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พรหมคุณาภรณ์. (2551). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพฯ : พรหมคุณาภรณ์. (2555). เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ. เว็บไซต์ประตูสู่ธรรม <http://www.dharma-gateway.com/monk/preach/lp-prayuth/lp-prayuth-10-01.htm> นำเข้าข้อมูล 30 เมษายน 2555.
- พุทธทาส อินทปัญโญ. (2521). สิ่งที่ดีที่สุดในสำหรับมนุษย์คืออะไร, คำบรรยายธรรม ชุดเสียงธรรม เมื่อวันที่ 17 มิถุนายน 2521 จากแผ่นบันทึกเสียง (DVD) แผ่นที่ 3 ลำดับที่ 166.
- พุทธทาส อินทปัญโญ. (2522). ประมวลเรื่องที่เป็นประโยชน์สำหรับฆราวาส. คำบรรยายธรรมชุดเสียงธรรม เมื่อวันที่ 10 ตุลาคม 2522 จากแผ่นบันทึกเสียง (DVD) แผ่นที่ 1 ลำดับที่ 171.
- พุทธทาส อินทปัญโญ. (2523). เป้าหมายของชีวิต. คำบรรยายธรรม ชุดเสียงธรรม เมื่อวันที่ 4 พฤษภาคม 2523 จากแผ่นบันทึกเสียง (DVD) แผ่นที่ 1 ลำดับที่ 61.
- พุทธทาส อินทปัญโญ. (2525ก). อิทัปปัจจยตาในฐานะสิ่งสูงสุดแห่งพระพุทธศาสนา. คำบรรยายธรรมชุดเสียงธรรม เมื่อวันที่ 3 กรกฎาคม 2525 จากแผ่นบันทึกเสียง (DVD) แผ่นที่ 3 ลำดับที่ 144.
- พุทธทาสภิกขุ อินทปัญโญ, (2525ข). จิตว่างหรือสุญญตาวิหารจำเป็นสำหรับมนุษย์ 1, คำบรรยายธรรมชุดเสียงธรรม ชุดหลักพุทธศาสนาที่ยังเข้าใจผิดกันอยู่ เมื่อวันที่ 3 กรกฎาคม 2525 จากแผ่นบันทึกเสียง (DVD) แผ่นที่ 3 ลำดับที่ 145.

- พุทธทาส อินทปัญโญ. (2528). *ธรรมะคือหน้าที่*. คำบรรยายธรรมชุดเสียงธรรม เมื่อวันที่ 5 ตุลาคม 2528 จากแผ่นบันทึกเสียง (DVD) แผ่นที่ 1 ลำดับที่ 51.
- พุทธทาส อินทปัญโญ. (2531). *การบริหารธุรกิจแบบพุทธ*. คำบรรยายธรรมชุดเสียงธรรมเมื่อวันที่ 28 ตุลาคม 2531 จากแผ่นบันทึกเสียง (DVD) แผ่นที่ 1 ลำดับที่ 19.
- พุทธทาส อินทปัญโญ. (2532). *ต้นเหตุของปัญหาทุกปัญหาในโลก*. คำบรรยายธรรมชุดเสียงธรรม เมื่อวันที่ 23 มีนาคม 2532 จากแผ่นบันทึกเสียง (DVD) แผ่นที่ 1 ลำดับที่ 63.
- พุทธทาส อินทปัญโญ. (2534ก). *ธรรมะสำหรับนักธุรกิจการเงิน*. คำบรรยายธรรมชุดเสียงธรรม เมื่อวันที่ 22 มีนาคม 2534 จากแผ่นบันทึกเสียง (DVD) แผ่นที่ 5 ลำดับที่ 151.
- พุทธทาส อินทปัญโญ. (2534ข). *การคำที่เป็นกุศล*. คำบรรยายธรรมชุดเสียงธรรม เมื่อวันที่ 27 มิถุนายน 2534 จากแผ่นบันทึกเสียง (DVD) แผ่นที่ 5 ลำดับที่ 158.
- พุทธทาส อินทปัญโญ. (2536). *คุณธรรมสำหรับผู้บริหาร*. คำบรรยายธรรมชุดเสียงธรรม เมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2536 จากแผ่นบันทึกเสียง (DVD) แผ่นที่ 5 ลำดับที่ 107
- พุทธทาส อินทปัญโญ. (2537ก). *พราวาสธรรม*. สุราษฏร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาส อินทปัญโญ. (2537ข). *ธรรมานุกรมธรรมโฆณ*. สุราษฏร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาส อินทปัญโญ. (2548). *ธัมมิกสังคณนิมม*. กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ.
- พุทธทาส อินทปัญโญ. (2551). *อานาปานสติบรรยาย-อภิปราย-สัมมนา-สาธิต*. สุราษฏร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาส อินทปัญโญ. (2553). *ปฏิจจสมุปบาทจากพระโอษฐ์*. สุราษฏร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาส อินทปัญโญ. (2554ก). *อิทัปปัจจยตา*. สุราษฏร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ.

พุทธทาส อินทปัญโญ. (2554ข). *พุทธประวัติจากพระโอษฐ์*. สุราษฎร์ธานี :
ธรรมทานมูลนิธิ.

วรรณภา ประยุกต์วงศ์. (2010). *A Buddhist Economic Approach to Business Management : Three Case Studies in Thailand*. Doctoral
dissertation, Ubon Ratchathani University.

สันติอโศก. (2012) <http://www.asoke.info/10Economic/bunniyom.html>.

สฤติดา แสงสีหนาท. (2549). *ภูมิปัญญาบูรณาการบนฐานคิดพุทธปรัชญา :
ยุทธศาสตร์ทางเลือกในการพัฒนาสังคมไทย*. (วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎี
บัณฑิต). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, วิทยาลัยสหวิทยาการ.

สุรศักดิ์ ไชยชนกิจ. (2549). *วิเคราะห์ระบบธรรมาภิบาลบริษัทไทยผ่านกรอบ
ทฤษฎีตรีมิติ*. (วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สุรศักดิ์ ไชยชนกิจ. (2554). *วัฒนธรรมธรรมาภิบาลขององค์กรเกษตรกร : การ
ศึกษาเชิงประจักษ์กับกลุ่มเกษตรกรหนองบัวลำภู*. บทความนำเสนอ
ในการประชุมวิชาการระดับชาติของนักเศรษฐศาสตร์ ครั้งที่ 7 คณะ
เศรษฐศาสตร์. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ณ โรงแรมอิมพีเรียล ควีนส์ พาร์ค
วันที่ 8 มิถุนายน 2555.

ศักดิ์ชัย อนันต์ตรีชัย. (2550). *จริยศาสตร์ในการดำเนินธุรกิจของพระพุทธศาสนา
นิกายเถรวาท*. (วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต).
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, บัณฑิตวิทยาลัย, สาขาวิชา
พระพุทธศาสนา.

อภิชัย พันธเสน. (2554). *พุทธเศรษฐศาสตร์ : วิวัฒนาการทฤษฎีและการประยุกต์
กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่างๆ*. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์.

Arrow, Kenneth J. (1987). *Economic Theory and the Hypothesis of
Rationality, The New Palgrave : A Dictionary of Economics*,
v.2 : 69 - 75.

- Becker, Gary S. (1978). *The Economic Approach to Human Behaviour*. Chicago : University of Chicago Press.
- Bressac, Annie. (2005). *The COSO risk framework : A reference for internal control ? Transition from COSO I to COSO II*. IAS Conference presentation. Available at http://ec.europa.eu/dgs/internal_audit/pdf/conference_2005/bressac.pdf. Accessed on April 4, 2012.
- CIMA. (2008). *Enterprise governance*. Available at www.cimaglobal.com/.../cid_enterprise_governance_feb08.pdf. Accessed April 1, 2012.
- Davis, James H., Schoorman, F. David, and Donaldson, Lex.(1997). *Toward A Stewardship Theory of Management*. Academy of Management Review 22 : 20 - 47.
- Denis, Dianne K., and McConnell, John J. (2003). *International Corporate Governance*. *Journal of Financial and Quantitative Analysis* 38 : 1 - 36.
- Grimm, George. (1965). *The Doctrine of the Buddha: the Religion of Reason and Mediation*. Delhi : Motilal Banarsidass.
- Jensen, Michael C. and Meckling, William H. (1976). *Theory of the Firm : Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure*. *Journal of Financial Economics* 3(4) : 305 - 360.
- Kennedy, Alex. (1985). *The Buddhist Vision : An Introduction to the Theory and Practice of Buddhism*. London : Rider.
- Oldenberg, Hermann. (1992). *Buddha : His Life, His Doctrine, His Order*. Translated by William Hoey. New Delhi : Lancer.
- Porter, Michael E.(1980). *Competitive Strategy*. New York, NY : Free Press.

- Porter, Michael E. (1996). *What Is Strategy?*. Harvard Business Review 74 (6) : 61-78.
- Schumacher, Ernst Friedrich. (1973). *Small Is Beautiful : A Study of Economics As If People Mattered*. New York, NY : Harper & Row.
- Sidaway, Roger. (2005). *Resolving Environmental Disputes : From Conflict to Consensus*. London : Earthscan.
- Simon, Herbert A. (1986). *Rationality in Psychology and Economics*. Journal of Business 59(4) : S209-S224.
- Weirich, Paul. (2004). *Economic Rationality*. In Alfred R. Mele and Piers Rawling (eds.) *The Oxford Handbook of Rationality* : 380-398. New York, NY : Oxford University Press.
- Wilson, Walter. (2009). *Conceptual Model for Enterprise Governance*. Available at <http://csse.usc.edu/gsaw/gsaw2009/s5/wilson.pdf>
